

Les 5: Beschaving en gulzigheid

Leerdoelen:

- ✓ De leerling komt in aanraking met originele middeleeuwse teksten
- ✓ De leerling leert hoe in de middeleeuwen werd gedacht over beschaving, normen en waarden, en op welke manier daarmee spot werd gedreven.
- ✓ De leerling oefent met creatief denken
- ✓ De leerling leert samenwerken en taken verdelen in groepsopdrachten
- ✓ De leerling oefent presentatievaardigheden
- ✓ Leerling krijgt inzicht in hoe de betekenis van een thema verandert als de samenleving verandert

Printen:

- ✓ 10x document: 9u25, *Verwerkingsopdracht* (2 exemplaren per groep)
- ✓ 5x document: 13u45, *luilekkerland express*
- ✓ 5x document: 13u45, *dromen van cocagne*
- ✓ 5x document: 13u45, *werkblad luilekkerland*
- ✓ 15x document: 13u30, *waar blijft luilekkerland*
- ✓ 15x document: 14u50, *Hand-out les 5*

Nodig:

- ✓ Een extra lokaal of andere lege ruimte (van 9u40 tot 10u20)
- ✓ Eventueel: Laptops (van 9u25 tot 10u45)
- ✓ Eventueel: Antwoordpapier

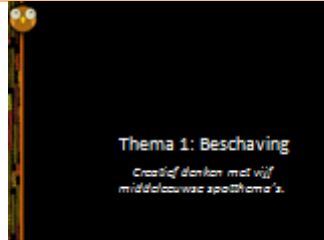
Overzicht lesplan:

9.05-9.10	Introductie.
9.10-9.20	Beschavingnormen in de middeleeuwen. Instructie door de leraar.
9.20-9.40	Reinaert de vos. Creatieve verwerkingsopdracht.
9.40-10.20	Creatief met Reinaert. Verwerkingsopdracht in groepen.
10.20-10.45	Presenteren van creatieve opdracht
Pauze	
13.15 - 13.30	Gulzigheid in middeleeuwse spotteksten. Er komen wat voorbeelden voorbij, waarbij we vooral stil blijven staan bij Luilekkerland.
13.30 - 14.00	Maak een décor. Verwerkingsopdracht. De leerlingen maken aan de hand van teksten over Luilekkerland een plan voor een decor.
14:00 - 14:15	Presenteren van de ideeën.
Pauze	
14.25 - 14.40	Luilekkerland vroeger en nu, klassikale discussie met luilekkerland als casus. De leerlingen zien hoe de betekenis van een tekst kan veranderen wanneer het wereldbeeld verandert.
14:40 - 15:00	Inspiratie-sessie. Instructie door leraar. We sluiten de les af door wat inspiratie te geven over spot met gulzigheid.

Het lesplan

9u10, beschavingsnormen in de middeleeuwen

Start de PowerPoint

De komende tweeëneenhalve les bespreken we 5 thema's die in de middeleeuwen regelmatig het mikpunt waren van spot. Vandaag beginnen we met de eerste twee thema's: beschaving en gulzigheid. Die twee thema's zijn sterk met elkaar verbonden. Vorige week hebben we bij de schilderijen van Jeroen Bosch bovendien ook al gesproken over dit onderscheid tussen 'beschaafd vs. onbeschaafd', dat in de middeleeuwen werd benadrukt.

De stedeling wilde zichzelf heel graag afschilderen als een ontwikkeld, geciviliseerd en deugdzaam persoon, en zette zichzelf daarom af tegenover iemand die dit niet was. Namelijk de mensen die buiten de steden leefden: de boeren. Zo zouden boeren bijvoorbeeld de hele dag door eten en niet twee keer per dag op vaste tijden, zoals 'beschaafde mensen' doen.

In de middeleeuwen ontstaan allemaal normen, waarden en regels over hoe men zelf en met elkaar zou moeten leven. Zo komen er etiquetteboeken, die bijvoorbeeld tafelmanieren beschrijven. Zo werden er bijvoorbeeld geen grote stukken vlees meer aan een tafel gesneden, maar bij de slager. Ook komen er veranderingen in het sociale gedrag. Er komen regels die voorschrijven hoe men met elkaar om moet gaan, zowel binnen als buiten je eigen stand. Ook was het zeer ongehoord om spontaan te reageren. Een harde lachbui werd dan ook niet getolereerd!

Vaak zien we in spotteksten dat wangedrag aan de kaak wordt gesteld. Daarbij valt op dat satirische teksten het wangedrag op het eerste gezicht juist lijken aan te moedigen. Hoofdpersonen gedragen zich zeer onfatsoenlijk en slechte eigenschappen worden aangeprezen! Dat betekent niet dat de schrijvers van deze teksten het oneens waren met de nieuwe etiquette. Ze probeerden juist de mensen te overtuigen dat fatsoenlijk gedrag een betere keus was. Er is sprake van **satirische omkering**. De teksten moeten de lezer of luisteraar er juist van overtuigen dat de wereld die hen in het verhaal wordt voorgespiegeld misschien op het eerste gezicht aantrekkelijk lijkt, maar verre van ideaal is.

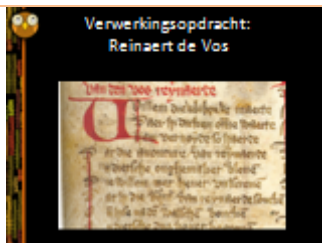
Op de afbeelding zien we een middeleeuwse tafelschikking. Er ontwikkelt een nieuwe manier van het opdienen van vlees: hele doden dieren werden opgediend, soms nog met veren. Ook wordt soms het dier aan tafel ontleed. Vanaf de zestiende eeuw komen er nieuwe manierenboeken met aanwijzingen hoe belangrijk het voor een welopgevoed mens is om opgediende dieren goed te kunnen voorsnijden. Zo moest men de beste stukken vlees aan de gasten geven en altijd met een vork eten en eten niet met de handen aanraken.

Het mes werd meestal niet aan tafel gebruikt. Het is een aanvalswapen, daarom werd het een regel dat als je iemand een mes aanreikte, je het zelf bij de punt vast moest houden en de ander het handvat moest presenteren. Het zou onbeleefd zijn om het anders te doen. In China was het gebruik van het mes al lang afgeschaft. Volgens hen aten Europeanen dan ook onbeschaafd. 'Europeanen zijn barbaren, ze eten met zwaarden'.

Op deze pagina zien we een citaat van Erasmus, een middeleeuwse schrijver en theoloog. Lees dit citaat voor. In dit citaat laat hij zich uit over 'lachen'. Deze uitspraak toont hoe men dacht over spontane reacties en harde lachbuien.

Kortom: Er ontstond een burgermoraal met allerlei nieuwe normen en waarden. Onbeschaafd en ongeremd gedrag werd sterk afgekeurd, en dus het mikpunt van spot.

Introductie opdracht
Schets kort het verhaal van Reinaert de vos.

Stel klassikaal de vraag waarom er gekozen is om dierpersonages te gebruiken in het verhaal, in plaats van mensen. De antwoorden staan op de dia.

Een aantal voorbeelden van hoe het Reinaert-verhaal in de moderne tijd verwerkt is:

-een stripverhaal van Suske en Wiske

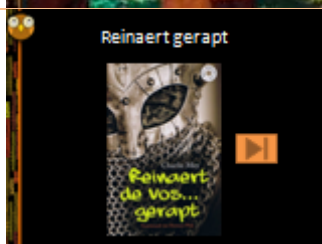
Toneelgezelschappen

Scène: klachten aan het hof van de koning.

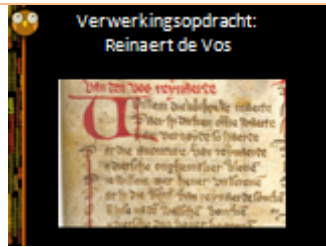

Toneelgezelschappen

Scène: Bruun de beer probeert Reinaert mee te krijgen naar het hof.

En een rap over Reinaert. Klik op de oranje knop in de dia, of volg deze link [https://www.youtube.com/watch?v=GR9N_iW5gPg] om de rap te bekijken.

Zoals jullie hebben gezien spreekt het verhaal van Reinaert de vos nog steeds tot onze verbeelding! Nu aan jullie de taak om ook een creatieve verwerking te maken in de vorm van een toneelstukje, rap of stripverhaal. Maak eerst de vragen op het werkblad om een beetje wegwijs te worden met het verhaal, voordat jullie aan het creatieve deel beginnen.

Tijdens het werken aan de opdracht blijft de PowerPoint op deze dia staan.

Om **10u20 presenteren** de leerlingen hun werk aan de rest van de klas.

Na afloop van alle presentaties hebben de leerlingen nog de antwoorden voor de dierensymboliek te goed. De antwoorden zijn te vinden op de dia 12 ¹/_m 17 in de PowerPoint.

13u15: Gulzigheid & eten in de middeleeuwen

start de PowerPoint

Tijdens de vorige les hebben we gesproken over de werken van Jeroen Bosch. We hebben ook gekeken naar zijn schilderij 'de zeven hoofdzonden'. Een van de hoofdzonden is *gula* oftewel gulzigheid. Hier verbeeld door dikke mensen die aan het eten zijn.

Zien de leerlingen de uil? Linksboven kijkt hij vanuit een donkere nis op het tafereel neer.

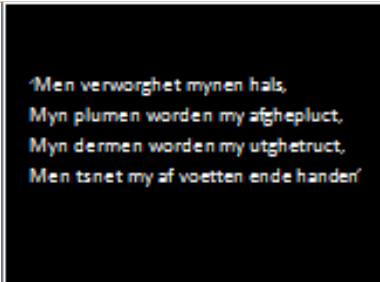
Naast luiheid was ook *accidia*, luiheid, een zonde.

In de middeleeuwen werd gulzigheid zeker niet gewaardeerd. Een gulzig persoon gaf zich immers over aan aardse verleidingen, in plaats van zich te richten tot god. Daarnaast kwam voedselgebrek in de middeleeuwen vaak voor, met hongernood en ziekte als gevolg. Op deze dia zie je een afbeelding van de middeleeuwen, geteisterd door de pest. Wij hebben nu voortdurend voedsel tot onze beschikking, maar in de middeleeuwen lag hongersnood altijd op de loer. Je wist nooit of de oogst zou mislukken en je dan ineens een winter zonder voedsel kwam te zitten. Door grappen te maken probeerden middeleeuwers die angst te bezweren, maar maakten ze ook duidelijk dat ze gulzigheid (en luiheid) van anderen niet op prijs stelden. Voedsel is immers schaars, dus

---

daar werk je hard voor, en daar ga je zuinig mee om!

'Men verworghet mynen hals,
Myn plumen worden my afghepluct,
Myn darmen worden my utghetruct,
Men tsnet my af voetten ende handen'

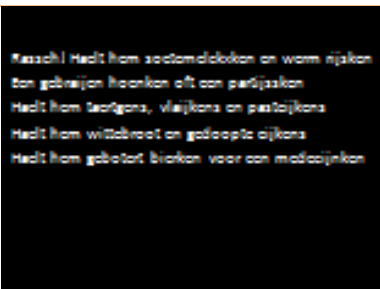
Hoe spotten de middeleeuwers met voedsel en gulzigheid?

Voorbeeld 1: Alijt de Gans

Er is ons nog een middeleeuws gedicht overgeleverd, dat een preek-parodie bevat, of waarin de verhaler althans een geestelijke imiteert: het fragment van Alijt de Gans. Daarin wordt verhaald hoe een koster twee ganzen, blijkbaar als lekkernij voor bij het St.-Maartensfeest, onder zijn gewaad 'tspapen huys ghedraghen' heeft. Een van de twee ganzen, Alijt genoemd, houdt een klaagzang over haar gruwzaam lot als zij gekookt wordt.

De vertaling van dit fragment:

*"Men wurgt mijn hals
mijn veren worden geplukt
mijn darmen worden eruit getrokken
men snijdt mijn voeten en handen af"*

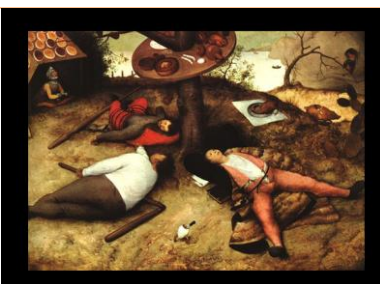

Kessch! Hedit hem soetendobben en wam rijcken
ten gebreijen heonken oft een parijsaeken
Hedit hem teorigens, vlaijkens en pastajkens
Hedit hem wittebroet en gepochepte eijkens
Hedit hem geboterd bierken voor een medicijnken

Voorbeeld 2: Hanneken Leckertant

Een middeleeuwse klucht waarin veel grappen worden gemaakt over voedsel. Hanneken is een verwende jongen die van zijn moeder heel veel eten krijgt. Zijn vriend Lippen krijgt juist heel weinig te eten. Dan bedenken ze een plan, waarbij Lippen moet doen alsof hij ziek is en het enige wat hem beter kan maken is lekker eten. Zijn moeder trapt erin, en dan volgt dit fragment:

*"Snel! haal voor hem zoete melk en warme rijst
een gebraden kip of een patrijs,
haal taarten, vlaaien en pasteien,
haal wittebrood en gepocheerde eieren
en geboterd bier als medicijn"*

Hanneken is zowel lui als gulzig, maar het meest luie en gulzige gedrag is wel te vinden in Luilekkerland.

Voorbeeld 3: Luilekkerland

Het schilderij op de dia is van Pieter Bruegel de Oudere (ca 1520 - 1569) "Luilekkerland", uit 1567.

Drie volgegeten liggende figuren - een soldaat, een boer en een geleerde - onder een gedekte tafel. Verder zijn onder andere te zien een wandelend ei een met pasteien bedekt dak, een cactus van brood, een berg rijstebrij, en een meer van melk.

De oudste Nederlandse versie van 'luilekkerland' komt uit de 15de eeuw en staat op een zeer beschadigd stuk perkament.

Er zijn ook oudere teksten uit Frankrijk, Duitsland, Engeland, Italië. Het is dus niet van origine een Nederlandse tekst.

Uit de periode 1500-1510 hebben we een tweede versie van de

---

tekst overgehouden, die wel volledig is. Het fragment wat de leerlingen straks gaan lezen, is afkomstig uit deze tweede versie.

Maar voor het zover is nog even een laatste punt: De leerlingen hadden vast al eerder van luilekkerland gehoord (behalve dat we het in de tweede les al voorbij hebben zien komen). Luilekkerland is namelijk tot op het heden ook een inspiratie geweest voor vele schrijvers, zoals de voorbeelden op de dia laten zien. Voor ons is luilekkerland vooral nog bekend dankzij een gedicht van Annie MG Schmidt. Ook dit gedicht gaan de leerlingen straks lezen.

13u30: Verwerkingsopdracht

De leerlingen krijgen in groepen een creatieve verwerkingsopdracht. Op die manier kunnen ze de geleerde lesstof toepassen en creatieve ideeën opdoen die van pas kunnen komen bij hun eindpresentatie.

Verdeel de klas op in vijf groepen. Iedere groep krijgt:

- ✓ 1x 'werkblad luilekkerland'; het werkblad bij de opdracht
- ✓ 1x 'dromen van cocagne'; de middelnederlandse versie van de tekst
- ✓ 1x 'luilekkerland express'; het moderne gedicht van Annie MG Schmidt

Hoe ziet luilekkerland eruit? Wat is er te vinden? De leerlingen moeten kenmerken verzamelen over luilekkerland aan de hand van de teksten. Mogelijke antwoorden zijn:

- ✓ Uit 'dromen van cocagne': de heggen zijn worsten, de daken zijn palingen, overal mooi gedekte tafels, een rivier van bier.
- ✓ Uit 'luilekkerland express': een berg rijstebrij, weg van veterdrop, huizen van chocola, en je kunt schaatsen op chocolade-ijs.

De leerlingen bedenken op basis hiervan hoe ze een décor zouden bouwen en wat ze hiervoor nodig hebben. Bij deze opdracht is het van belang dat de leerlingen praktisch en realistisch denken. Ter illustratie: Bij onze uitvoering van het project bedachten leerlingen om wolken te maken van echte suikerspinnen, of een berg gemaakt van een gigantisch stuk karton. Het is belangrijk dat ze bedenken of hun ideeën echt mogelijk zijn.

14u00: Presentaties

De leerlingen vertellen welke ideeën ze hebben bedacht. Let erop dat de plannen realistisch zijn. Het is leuk en handig als de ideeën worden verzameld en bewaard. Als de leerlingen moeten nadenken over hun eindopdracht, kan hun denkwerk van vandaag weer als inspiratie dienen.

14u25: Gulzigheid of eten in een moderne context

Luilekkerland is nog steeds een bekend thema, maar in de moderne tijd wordt het opeens heel anders benaderd. Dat is interessant. In het gedicht van Annie MG Schmidt kun je zien dat de

moraal van het verhaal anders is. In het gedicht zijn de kinderen aan het einde zo dik dat ze niet meer in de bus passen. Misschien valt de leerlingen ook op dat in de middeleeuwse tekst veel meer verschillende soorten voedsel (kruiden, brood, boter, vlees en vis) genoemd worden, terwijl het gedicht alleen zoetigheid (snoep, ijs, koek) noemt.

In de Middeleeuwen was gulzigheid slecht omdat eten in het algemeen een schaars goed was. Boter of vlees waren verwennerijen. Je hoorde dus hard te werken en niet teveel te genieten. Maar nu: Eten is juist zo gewoon geworden dat niet hongersnood het grootste probleem is, maar overgewicht.

Luilekkerland is dus nog steeds relevant. Wij maken nog steeds wel grappen over mensen die veel eten, maar nu om een andere reden: Eten is zo gewoon en makkelijk geworden, dat veel mensen helemaal niet meer gezond leven.

Ter illustratie krijgt iedereen een artikel uit de krant ('waar blijft luilekkerland') waarin dit nog eens wordt herhaald. Naar aanleiding van het artikel kun je een discussie starten:

- ✓ Waarmee dreven de Middeleeuweners spot als ze het thema Luilekkerland gebruikten? Waarmee drijven wij nu spot als we het thema luilekkerland gebruiken?
- ✓ Lijkt het Nederland van nu al een beetje op het Middeleeuwse luilekkerland? Wat zijn overeenkomsten en verschillen?
- ✓ Is luilekkerland een fijne plek om te wonen, of niet? Je eerste reactie is misschien van wel; zo was dat in de Middeleeuwen ook. Maar zowel de middeleeuwse tekst als het gedicht van Annie MG Schmidt hebben ook een moraal: Dat het op de lange termijn ook veel nadelen heeft om zo te leven. Satirische omkering, dus!

14u40: Inspiratie

Deze les ging vooral over luilekkerland. Maar als een groep het thema 'gulzigheid' kiest, kunnen ze dat ook op vele andere manieren uitwerken.

- ✓ Op de middeleeuwse manier: Ze kunnen dan inspiratie halen uit de schilderijen van Jeroen Bosch, een verhaal zoals Alijt de Gans nadoen, het personage van Leckertant gebruiken, of door op een andere manier spot te drijven met mensen die zich overgeven aan hun 'aardse lusten' door gulzig te zijn..
- ✓ Op de moderne manier: Door spot te drijven met de hedendaagse maatschappij. Daarvan geven we nu nog een paar voorbeelden om de les mee af te sluiten.

De docent kan naar eigen inzicht kiezen uit de volgende voorbeelden, of zelf iets aandragen.

- ✓ Voorbeeld 1: De leerlingen kunnen spotten met het probleem van overgewicht. Het [satirische programma Draadstaal](#) heeft diverse sketches over obesitas.
- ✓ Voorbeeld 2: De leerlingen kunnen spotten met stortvloed aan dieet-ideeën en regels over wat je wel of niet mag eten. [Drs. P](#) schreef een toepasselijk lied over 'sla'.
- ✓ Voorbeeld 3: De leerlingen kunnen een parodie maken op een van de vele kookprogramma's op televisie. Cabaretier [Bert Visser](#) maakte er ook een.

14u55: Afsluiting

Sluit de les af. Geef iedere leerling een hand-out.

Meer weten?

Over beschaving:

Elias, N., *Het civilisatieproces I* (Amsterdam 2001).

Zie met name p. 166 tot 178, over tafelmanieren, zoals de veranderingen in het gebruik van mes en vork aan tafel en het opdienen van vlees.

Over Reinaert de Vos:

Van den vos Reynaerde hertaald door K. Eykman (Heerenveen 2013) 206-375.

Janssens, J., *Uilenspiegel. De wereld op zijn kop* (Leuven 1999).

Met name bladzijde 29 t/m 39: Bevat uitleg over de burgermoraal, de opkomende beschaving en de satirische (of ironische) omkering die daarbij als stijlmiddel werd ingezet.

H. Pleij, *Dromen van Cocagne, Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven* (Amsterdam 1997).

Over Cocagne/luilekkerland. Ook dit werk bevat een moderne vertaling van de verschillende handschriften waarin het verhaal is overgeleverd, plus een interpretatie van de achtergronden en verschillen tussen de handschriften.